

Bolesław Prus – Editing and Interpretation: Meetings

I wreszcie sprawy *strictae* (wydawałoby się) naukowe, czyli trwająca edycja krytyczna *Pism wszystkich*, prowadzona przez Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza dzięki grantowi Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (cz. I i II) od 2012 roku. W jej ramach na nowo opracowana ma być cała, również pozostająca do tej pory w rękopisach, spuścizna artystyczna pisarza. Zaangażowani w przedsięwzięcie są przedstawiciele wszystkich uniwersytetów polskich, więc

subsydium narodowe ma wymiar integrujący środowisko edytorów i historyków literatury skupiających się na wieku XIX w jego długim trwaniu (Obsulewicz, 2015), a także pozwala przedstawić czytelnikom i badaczom z całego świata krytycznie opracowany dorobek pisarza. Z perspektywy kończącej się w 2027 roku drugiej transzy grantu już można stwierdzić, że praca badaczy nad utworami Prusa owocuje pogłębioną refleksją naukową nad życiem artystyczno-społecznym drugiej połowy XIX wieku i pierwszej ćwierci wieku XX. Nowe, zweryfikowane i ostrożnie zmodernizowane dziedzictwo, które zostawił nam autor *Faraona*, prowokuje do podejmowania szczegółowych studiów i oryginalnych interpretacji, ale też do uogólnionych pytań o znaczenie (w wymiarze etycznym, metafizycznym, religijnym, ekonomicznym czy politycznym) XIX wieku dla czasów najnowszych i poszukiwanie odpowiedzi na pytania, co zawdzięczamy ludziom wówczas żyjącym i dlaczego (i z czego) musielibyśmy się dziś przed nimi tłumaczyć.

Biorąc te wszystkie konteksty pod rozwagę, zaprosiliśmy badaczy reprezentujących różne generacje, ośrodki naukowe i podejścia metodologiczne do wspólnego „spojrzenia raz jeszcze” na Prusa. Chcieliśmy sprawdzić, czy jego dzieła rezonują we współczesnym odbiorze, a jeśli tak, to jakie kwestie okazały się dla naukowców i czytelników szczególnie atrakcyjne lub ważne. Rezultaty tego „testu” składają się na niniejszy numer „Annales UMCS. Sec. FF”, który dzięki internetowej dostępności przyczyni się do popularyzacji wiedzy na temat polskiej literatury i kultury w kraju oraz poza jego granicami.

Warsztat dziennikarski Prusa to temat niewyczerpany, a zawarte w zapisach publicystycznych obserwacje są kopalnią wiadomości o tym, co absorbowało ludzi w XIX wieku. Cezary Zalewski w artykule zatytułowanym *Program publicystyczny Bolesława Prusa* prezentuje koncepcję dziennikarstwa zaangażowanego w życie społeczne, którą stworzył na samym początku swej działalności Aleksander Głowacki. Składała się ona z czterech zasadniczych postulatów artystycznych i ideowych. Miała być działalnością pozaideologiczną, ukierunkowaną na kwestie społeczne, edukacyjną (paranaukową) i ekspercką (doradczą). Wywód autora ilustrują przykłady wybrane z wypowiedzi publicystycznych, które potwierdzają ich konsekwentną realizację w ciągu całej działalności Prusa-myśliciela i żurnalisty.

Unikalną wartość Wisły, udokumentowaną w dyskursie publicystycznym, analizuje Krzysztof Andrulonis w tekście *Wisła okiem Bolesława Prusa – na wybranych przykładach z „Kronik”*. Pisarz traktował rzekę jako określone dobro kulturowe, a także patriotyczny symbol, wokół którego może organizować się wspólnotowa wyobraźnia jego rodaków, dlatego postulował podejmowanie określonych praktyk o charakterze rekreacyjnym, turystycznym i krajoznawczym.

Renata Stachura-Lupa w artykule *Głodomory, szpadolyki i brodate damy. Prus w świecie osobliwości (na marginesie Kronik)* analizuje komentarze i aluzje Prusa

do popularnych form rozrywki: cyrku i pokazów „osobliwości”. Charakteryzuje psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne przyczyny fascynacji odmiennością i egzotyką, które wiele mówiły kronikarzowi o stanie społeczeństwa polskiego. Prus cenił artystów cyrkowych za ich trud, poświęcenie i samodyscyplinę, admiirował ciężką fizyczną jako objaw troski o ciało. Doniesienia o występach w Warszawie kolejnych gwiazd cyrkowych i osobliwości komentował jednak z wyrozumiałością i właściwym sobie ironicznym dystansem.

Iwona Węgrzyn podejmuje wstępne rozpoznanie tematu nieoczywistej (jak to ujmuję tytuł jej opracowania: *Szwaczki. Niewidzialna obecność. Uwagi na marginesach „Kronik tygodniowych” Bolesława Prusa*) manifestacji „sprawy szwaczek” w polskiej kulturze XIX wieku. Lektura dziennikarskich zapisów Prusa staje się punktem wyjścia dla poszukiwań różnorodnych konfiguracji, w jakich się ten temat pojawia, także w beletrystyce autora *Emancypantek*. Zagadnienie zostało zaprezentowane w ujęciu komparatystycznym, przede wszystkim w odniesieniu do tradycji wiktoriańskiej.

Urszula Kowalczuk przybliży natomiast „*Listy ze starego obozu*” Bolesława Prusa w kontekście publicystyki Aleksandra Głowackiego w „*Opiekunie Domowym*”. Jej analiza dotyczy pierwszego tekstu pisarza podpisanego pseudonimem Bolesław Prus, czyli *Listów ze starego obozu* opublikowanych w 1872 roku w „*Opiekunie Domowym*”. Celem jest usytuowanie utworu w pierwotnym kontekście pisma, który współtworzyła publicystyka autora (*Sprawy dziecinne i Nasze grzechy*). Jak wynika z dociekań, już od początkowego etapu twórczości Prus konsekwentnie budował podstawy problemowe swojego pisarstwa.

Kolejny krąg tematyczny to „małe prozy” i powieści Prusa. Iwona Przybysz w *Uwagach o historii przekładów małych form prozatorskich Bolesława Prusa* omawia recepcję zagraniczną małych form prozatorskich Bolesława Prusa (ze szczególnym uwzględnieniem drugiej połowy XIX i początku XX wieku). Przedstawia dynamikę i specyfikę pojawiania się publikacji tłumaczeń w różnych kręgach językowych i kulturowych. Wyniki analiz potwierdzają zależności między kulturą polską a innymi „polisystemami literackimi”, a także pozwalają na pokazanie czynników służących budowaniu obrazu twórczości Prusa za granicą.

Z oczywistych względów *Lalka* pozostaje nadal polem fascynujących „doczytań”. Referat Dobromiły Kasprzyk wpisuje się w tradycję „odszyfrowywania” arcydzieła Prusa. Artykuł *Przepoczwarczanie się. Wskazówka interpretacyjna ukryta w nazwisku głównego bohatera „Lalki” Bolesława Prusa* bada literacką etymologię. Proponuje wyrafinowaną interpretację nazwiska Wokulskiego i Łękiej, tytułu powieści oraz samego dzieła z perspektywy studiów postkolonialnych, koncentrując się na zagadnieniach związanych z patriotyzmem.

Próbie odczytania *Lalki* w kontekście edukacji klimatycznej podjęli także Agnieszka Trześniewska-Nowak oraz Dariusz Piechota w szkicu „*Zielone czytanie*” „*Lalki*” Bolesława Prusa w perspektywie edukacji klimatycznej. Uwaga autorów skupiła się na dwóch epizodach z powieści: kreacji przestrzeni sklepu jako miejsca narodzin nowoczesnego konsumpcjonizmu oraz wędrowce Wokulskiego po Powiślu zamieszkiwanym przez najuboższych członków społeczeństwa. Dominującą metodą badawczą jest „ekologia ubogich” Roba Nixona, zgodnie z którą marginalizowani mieszkańcy Powiśla są ofiarami „powolnej przemocy”, której efekty są odroczone w czasie i przestrzeni. Kreuje to pesymistyczny obraz polskiego społeczeństwa, rozwarstwionego i skonfliktowanego.

Prawo jako element regulujący byt społeczeństwa niejednokrotnie pojawiało się w literaturze pozytywizmu. W polskiej rzeczywistości postacie literackie wykonujące zawody powiązane z wymiarem sprawiedliwości często stawały przed moralnymi dylematami związanymi z funkcjonowaniem w ramach ustawodawstwa państw zaborczych. Marcelina Koncewicz w artykule *Przedstawiciele profesji prawnych w twórczości Bolesława Prusa* pokazuje, w jaki sposób Prus kreował postacie wykonujące zawody prawnicze. Materiału do analizy pod kątem ich statusu, sposobu komunikacji oraz funkcji w społeczeństwie dostarczyły *Lalka*, *Nawrócony* i *Katarynka*, które nie zostały dotąd przeanalizowane z wykorzystaniem ustaleń nurtu *law and literature*.

Czytelników zainteresowanych szeroko pojętą problematyką *sacrum* w literaturze zaciekawia z pewnością ustalenia Damiana W. Makucha *W kościele i klasztorze. Instytucje religijne w sekularyzującym się świecie „Emancypantki” i „Emancypantek” Bolesława Prusa*. Nowa interpretacja powieści rozpoczyna się od analizy zmian, jakie zostały wprowadzone w drugim tomie pomiędzy edycją prasową z lat 1890–1893 (pt. *Emancypantka*) a wersją ostateczną z 1903 roku. Okazuje się, że w pierwodruku wpływ kultury religijnej na dojrzewanie Magdaleny Brzeskiej był znacznie wyraźniejszy, a do tego niekoniecznie pozytywny. Według badacza utwór przedstawia historię sekularyzacji, podział rzeczywistości na świecką i religijną.

Pożytki z podjętych działań edytorskich obrazują dwa teksty skoncentrowane na monumentalnych przykładach beletrystyki Prusa. Pierwszy z nich, *Śmierć, choroba, heterotopia – pauza znacząca w „Lalce” i „Emancypantkach” Bolesława Prusa*, autorstwa Aleksandry Liszki, podejmuje zagadnienie pauz znaczących – rzędów kropek bądź myślników – w prozie przełomu XIX i XX wieku. Analiza obejmuje dwie powieści, a jej celem jest wykazanie, że pauzy znaczące nie są jedynie znakiem typograficznym, ale współtworzą znaczenie utworu. Dotychczas znaki te nie były przedmiotem refleksji interpretacyjnej na przykładzie twórczości Prusa, a potraktowane jako odrębna kategoria badawcza wprowadzają do tekstu nowe sensory. Uczestniczą bowiem w zapisie cierpienia i śmierci, odnoszą się

do doświadczenia milczenia i niewyraźności, wyznaczają miejsca liminalne zarówno na poziomie egzystencjalnym, jak i symbolicznym.

Nowa edycja *Faraona* (przygotowywana w ramach grantu NPRH) obfituje w rewelacje badawcze. Rąbka tajemnicy uchyla Beata Utkowska w artykule *Źródła „Faraona” z perspektywy edytorskiej*. Celem rozważań jest wskazanie tych materiałów, które bezpośrednio zasiliły tekst powieści i zostały w nim utrwalone na poziomie leksyki oraz stylizacji językowej. Szczególna uwaga poświęcona została księżce Walerii z Wasilewskich Jędrzejowiczowej, stanowiącej główne zaplecze faktograficzne i stylistyczne dzieła Prusa, a także – po raz pierwszy – mapie Richarda von Riessa jako podstawie geograficznej utworu. W perspektywie tekstologiczno-edytorskiej źródła *Faraona* okazują się nie tylko kontekstem genezy powieści, lecz także jednym z narzędzi krytycznego ustalania jej tekstu.

Prus – jak wspomniano wyżej – dość nieoczekiwanie okazał się twórcą teatralnym. Oczywiście nie autorem scenariuszy *par excellence*, ale „producentem” poruszających, otwartych na wieloraką i wieloznaczną interpretację fabuł. Jak często gościł na deskach teatrów polskich po 2000 roku, uświadamia wypowiedź teatrologa – Anny Podstawki. Wątki podjęte w artykule *Prus w teatrze XXI wieku* oscylują wokół strategii artystycznych oraz praktyk dramaturgicznych i teatralnych, a także sposobów wpisywania twórczości Prusa w kulturę najnowszą. Uwzględniają szersze tło kulturowe, w tym popularność adaptacji filmowych i ważniejsze realizacje teatralne XX wieku. Przedstawione zostają modele kanonicznych i niekanonicznych odczytań, obejmujące testowanie wizualnego potencjału dziewiętnastowiecznej narracji, poszerzanie granic gatunkowo-stylistycznych inscenizacji oraz poszukiwanie form dialogujących ze współczesnością. Analizowane zjawiska obejmują różne formy teatralne – od teatru dramatycznego po muzyczny, operowy i musicalowy. Choć niekwestionowaną „gwiazdą” pozostaje *Lalka*, interesujące są także uwagi o *Faraonie* i nowelistyce pisarza.

Tom zamykają refleksje Joanny Wiśniewskiej dotyczące wartego uwagi, a dotąd nieopracowanego, materiału badawczego znajdującego się w zbiorach Muzeum Bolesława Prusa w Nałęczowie. Artykuł *Między prywatną notatką a publicznym dyskursem. Oktawia Głowacka i Bolesław Prus wobec Juliusza Słowackiego* omawia niepublikowaną korespondencję Oktawii Głowackiej ze zbiorów nałęczowskiego muzeum oraz porządkuje rozproszone wypowiedzi Prusa na temat twórczości Słowackiego. Listy wdowy stanowią punkt wyjścia do namysłu nad recepcją spuścizny poety w publicystyce i krytyce literackiej Prusa. Jest to nie tylko dokument relacji małżonków, ale też nowy wektor w ustalaniu stanowiska pisarza wobec romantyzmu.

Edytorstwo jest źródłem i szczytem pracy filologa. Prezentowany w niniejszym numerze „Annales UMCS. Sec. FF” zbiór studiów nad Prusem to dowód, jak

cenną jest dla edytora wiedza historycznoliteracka i jak bardzo historycy literatury potrzebują solidnych, kompletnych, edytorsko głęboko przemyślanych i dobrze podanych tekstów, by uskrzydłona wyobraźnia łączyła się z warsztatowym rzemiosłem ku czytelniczej radości i naukowemu spełnieniu.

Beata K. Obsulewicz, Monika Gabryś-Sławińska

BIBLIOGRAFIA/REFERENCES

- Bachórz, Józef. (1992). Sienkiewicz – Orzeszkowa – Prus. Spotkanie u szczytu twórczości. W: Józef Bachórz, Michał Głowiński, *„Lalka” i inne. Studia w stulecie polskiej powieści realistycznej* (s. 18–23). Warszawa: IBL PAN.
- Budrewicz, Tadeusz. (2017). Wstęp. W: Bolesław Prus, *Pisma wszystkie. Kroniki. Tom I: 1874 „Kolce”. Tom II: 1874 „Gazeta Polska”, „Niwa”. Tom III: 1875–1876 „Niwa”* (s. 5–20). Warszawa–Lublin: Episteme.
- Obsulewicz, Beata K. (2015). O edycji krytycznej „Pism wszystkich” Bolesława Prusa słów kilka. *Wiek XIX*, VIII, s. 501–596.